

Faragó József

Mihai Eminescu román népköltési gyűjteményének magyar kölcsönszavai¹

Amióta a magyar—román népköltészeti kapcsolatok kutatásával foglalkozom, azóta igyekszem egyebek közt a román irodalom klasszikusainak magyar népköltészeti vonatkozásait is feltárni és közkinccsé tenni. Mivel a tennivalók sokasága miatt sohasem leszek képes e vonzó témát kimeríteni, jobbára csak egy-egy jeles évforduló juttatja eszembe adósságaimat, illetőleg kínálja a részleges törlesztés valamelyes lehetőségét.

Így vagyok minden idők legnagyobb román költőjével, Mihai Eminescuval is. Halálának 75. évfordulóján, 1964-ben közöltem *Eminescu Bolond Kalinjának szabófalvi magyar változata* című tanulmányomat, nem is egy, hanem két érdekes és fontos folklór-folyamatnak: részint az irodalom népköltészeti hatásának, vagyis a folklorizációnak, részint pedig a kétnyelvű mesemondásnak, vagyis a magyar—román folklórkapcsolatoknak e remek kis példáját. A téma úgy adódott, hogy 1955 szeptemberében a moldvai Szabófalván mesegyűjtés közben találkoztam a 15 éves Pál Ferencsel; hagyományos meséket nem tudott ugyan, de önként kezdeményezte, hogy mikrofonba mondja magyarul Eminescunak azt a *Călin nebunul* című meséjét, amelynek prózai változatát nem sokkal előbb olvasta román eredetiben. Örömmel kaptam szokatlan ajánlatán: így vettem magnószalagra Eminescu meséjét a legarchaikusabb csángómagyar nyelvjárásban, majd igyekeztem levonni e folklorisztikai kísérletből és eredményeiből adódó többrendbeli tanulságot.²

Apróbb utalásoktól eltekintve, tíz év múlva közeledtem ismét Eminescuhoz *Magyar és román Árgirus* című tanulmányomban; ez előbb 1974-ben, majd 1977-ben *Balladák földjén* című tanulmánykötetemben jelent meg.³

Amint most halálának centenáriuma közeledett, a lelkiismeret-furdalás ismét elővett, és elővett velem az Eminescu-életmű kitünő kritikai kiadásának népköltészeti kötetét.⁴ Közben azonban arra is kíváncsi voltam, hogy rajtam kívül foglalkozott-e még valaki a gyűjtemény bármily magyar vonatkozásával, s ezért végigböngésztem Domokos Sámuel monumetális román—magyar könyvészetének mindkét kötetében a fölöttébb gazdag Eminescu-fejezetet.⁵ Semmiféle magyar népköltészeti vonatkozást nem találtam, de azt kijegyeztem magamnak, hogy Znorovszky Attila az aradi Vörös Lobogó című napilapban *A népdalgyűjtő* címmel elevenítette föl egy kis cikkben Eminescu aradi tartózkodását s ennek során környékbeli gyűjtőmunkáját.⁶

A Domokos-bibliográfia folytatása híján, vagyis 1971-től napjainkig olvasmányaimból még egy adatot tudok emlékezetembe idézni. Kallós Zoltán úgy véli, hogy kiváló

¹ Ezt a közleményt 1989 áprilisában állítottam össze Eminescu emlékének tiszteletére, halálának közeledő centenáriuma alkalmával. Kéziratomat az akkori marosvásárhelyi Igaz Szónak ajánlottam fel kiadásra, de a folyóirat nem közölte; ennek okát nem ismerem.

² Faragó József: *Eminescu Bolond Kalinjának szabófalvi magyar változata*. Igaz Szó XII(1964). 5. sz. 836—841.

³ Faragó József: *Román Árgirus*. Uo. XXII(1974). 3. sz. 428—435. és *Balladák földjén*. Válogatott tanulmányok, cikkek. Buk. 1977. 401—426. *Magyar és román Árgirus*.

⁴ Mihai Eminescu: *Opere VI. Literatură populară*. Ediție îngrijită de Perpessicius. Buc. 1963.

⁵ Domokos Sámuel: *A román irodalom magyar bibliográfiája 1831—1960*. Buc. 1966 és *A román irodalom magyar bibliográfiája 1961—1970*. Buc. 1978.

⁶ Znorovszky Attila: *A népdalgyűjtő*. Vörös Lobogó 1970. január 11.

énekesének, a klézsei Miklós Gyurkáné Szályka Rózsának egyik lírai népdala Eminescutól folklorizálódott volna: „A népi alkotóképesség egyik különösen érdekes és szép terméke Mihail Eminescu *Mai am un singur dor* című költeményének csángó keservessé formált népi fordítása. Tulajdonképpen tehát folklorizálódott műköltészeti termék.”⁷ Az illető népdal és Eminescu verse között valóban van némi hangulati hasonlóság, de meggyőződésem szerint szó sem lehet folklorizációról; én örvidenék a legjobban, ha véleményem ellenkezőjét valaki nemcsak állítaná, hanem be is bizonyítaná.

Ilyesféle szerény előzmények után kezdtem tanulmányozni a kritikai kiadás idézett kötetét, és nem eredménytelenül, mert azonnal észrevettem a magyar—román nyelvi és népköltészeti kapcsolatok legszembetűnőbb jeleit: az Eminescutól erdélyi barangolásai során gyűjtött román népköltészeti alkotások magyar kölcsönszavait.

Együttélő vagy egymással érintkező népek és nemzetiségek körében a nyelvi kölcsönhatások különböző szavak és kifejezések átvételével, átalakításával, beolvasztásával kezdődnek, sőt a kölcsönszavak felbukkanásai a népköltészeti kapcsolatok felé vezető úton is a legelső lépéseknek minősíthetők. E folyamat annál is inkább figyelemre méltó, mert — miként ismeretes — a verses népköltési szövegek túlnyomóan az alapvető szókincsből építkeznek. Ezzel szemben a kölcsönszavak nem az alapvető szókincs, hanem — történelmi időt igénylő teljes hasonulásukig — a szótári szókészlet részei; ezért oly feltűnők a népköltészetben.

A magyar meg a román nyelvtudomány kezdettől fogva kellő figyelmet fordított a szavak kölcsönös átvételére. A jelenség szakirodalma — a legszerényebb kis adalékoktól az önálló kötetekig — úgyszólván áttekinthetetlenül megsokasodott, de abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy mind a magyar nyelv román, mind a román nyelv magyar kölcsönszavaiból az összes korábbi kutatásokat összesítő, kiegészítő és rendszerező modern szótárral rendelkezünk, és pedig Tamás Lajos,⁸ illetőleg Márton Gyula—Péntek János—Vöo István tollából.⁹

Eminescu gyűjteményében a magyar kölcsönszavak áttekintését nagymértékben megkönnyítette az idézett kritikai kiadás 723—742. lapján összeállított *Indice lexical*, vagyis szómutató, élén a következő magyarázattal: „Elsősorban azokat a kevésbé használt szavakat, többnyire tájszókat soroltuk fel, amelyek a népköltési szövegekben jelennek meg.” A szómutató — jelentéktelen kivételeket leszámítva — az összes magyar kölcsönszavaknak is példás pontossággal adja meg a magyarázataát, majd szövegekörnyezetükkel (mondatokba, verssorokba illesztve) idézi valamennyi előfordulásukat.

Joggal merül föl a kérdés, hogy a kritikai kiadás gondos szómutatója után indokolt-e a magyar kölcsönszavak külön jegyzékének összeállítása. Többszörösen is indokolt, nemcsak azért, mert ezek a szavak a szómutatóban szétszórva rejtőznek, hanem azért is, mert a szerkesztő Perpessicius néhány esetben utal ugyan egy-egy szó görög, latin, francia vagy német eredetére, de egyszer sem magyar eredetükre. Továbbá: Eminescu népköltési gyűjteményét Tamás Lajos sem aknázte ki, így annak magyar kölcsönszavai mind a román, mind a magyar nyelvészeti és folklorikusatás számára ismeretlenek. Mi több, amint látni fogjuk, néhány kölcsönszó Tamás Lajos művében sincs szótározva, tehát új felfedezésnek számít.

⁷ Kallós Zoltán: *Új guzsalyam mellett*. Buk. 1973. 164.

⁸ Tamás Lajos: *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente in Rumänischen*. Bp. 1966.

⁹ Márton Gyula—Péntek János—Vöo István: *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Buk. 1977.

Eminescu a gyűjteményt a múlt század harmadik harmadában állította össze, így annak magyar kölcsönszavai történetileg is gazdagítják a magyar—román nyelvi kapcsolatokra és kölcsönhatásokra vonatkozó ismereteinket. A gyűjtemény darabjai nem lokalizálhatók, de a román szakemberek véleménye szerint Eminescu nem mind Erdélyben, hanem talán a Kárpátokon túl jegyezte le egy részüket. Ily tág értelemben alábbi jegyzékünk a lokalizálást is elősegíti, mert azok a népköltési alkotások, amelyek magyar kölcsönszavakat tartalmaznak, bizonyosan erdélyiek lehetnek.

A jegyzékbe természetesen nem vettem fel a magyar meg a román nyelv alapvető szókincsének ama közös szavait, amelyeket a klasszikus vagy a nyugat-európai nyelvekből egymástól függetlenül vettünk át, úgyszintén azokat a német eredetű műszókat sem, amelyeket dédapáink szintén nem egymástól, hanem az osztrák—magyar hadseregben közösen tanultak.

A szójegyzék szerkezete a következő: elől a kölcsönszó az Eminescutól lejegyzett formában, kettőspont után Perpessicius magyarázatával; a magyar alapszó; Tamás Lajos lapszáma, és címszava is, ha az eltér az Eminescunál szereplő formától. Ha az alapszóhoz (zárójelben) valamilyen magyarázatot fűztem, akkor a *Magyar értelmező kéziszótár*ra támaszkodtam.

acău: măsură pentru lichide (56 litri). *Akó*. Tamás, 52—53.

adeu: tun. *Ágyú*. Tamás, 57. *aghieu*.

afion: mac, opiu. *Áfium*, *áfium* (ópium). Tamás, 57. *afiom*.

almariu: dulap. *Almárium*, Tamás, 70. *almar*.

antal: butoi, poloboc, bute de cca 100 vedre. *Antal* (átalag, boroshordó). Tamás, 74—75.

arșeu: hírleț, cazma. *Ásó*. Tamás, 83—84. *așău*.

bai(u): necaz, supărare. *Baj*. Tamás, 88.

bănat: supărare, jale, dor, necaz. *Bánat*. Tamás, 99—100.

bărnace: oacheșă, brună. *Barnás*. Tamás, 94—95. *barna*.

birău: primar. *Bíró*. Tamás, 117.

biris: argat, slugă la vite. *Béres*. Tamás, 118—119.

borneu: raniță. *Bornyú* (szögletes katonai hátizsák). Tamás, 141—142.

cantulă: „vas de lut cu coardă, la gură ca o ulcică” (glosar Miron Pompiliu). *Kanta* (nagy, korsó alakú, széles szájú agyagedény). Tamás, 163—164. *canta*.

căminișă: cuptor, sobă. *Kemence*. Tamás, 160—161. *camenișă*.

cervereu: imblăciu. *Csűrverő* (cséphadaró). Tamásnál hiányzik.

cioful și ciuf: ciuhurez, pasăre de noapte, naiba. *Csúf*. Tamás, 231—232. *ciuf*, többféle jelentéssel.

cipcă: dantelă (glosar Miron Pompiliu). *Csipke*. Tamás, 226.

ciudi (a se), a se înciuda, ononim cu *ciudi*: a se minuna (Miron Pompiliu). *Csodálni*, *csudálni*. Tamás, 231. *ciudăli*.

ciurdă: cireadă, turmă de vaci. *Csorda*. Tamás, 237—238.

ciurdușă: diminutivul lui ciurdă. *Csordácska*. Tamásnál, mint előbb.

clop: pălărie. *Kalap*. Tamás, 242—243.

cocie: trășură. *Kocsi*. Tamás, 245—246.

cociorbă: vătrai, lemn pentru tras jeratecul. Nyelvjárási *kocsorba* (szénvonó). Tamás, 246—247. *cociorvă*

contășel, diminutiv din contăș: mantă blăniță; scurteică (blăniță cu piei de vulpe). *Köntöske*, *köntös*. Tamás, 258—259.

copârșeu: cosciug, sicriu. *Koporsó*. Tamás, 264—265.

- corună*: monedă. *Korona* (pénznem, pénzegység). Tamás, 271—272. *coroană*.
darab: bucată. *Darab*. Tamás, 290.
dărăbuș: diminutiv, picuș. *Darabocska*. Tamásnál, mint előbb.
deliu (delii): viteaz, voinic. *Deli*. Tamás, 292. *delie*.
dubaș: toboșar, dobaș. *Dobos*. Tamás, 793—794. *toba*.
dudău: bălării, buruieni mari. *Dudva*. Tamás, 306.
duhan: tutun. *Dohány*. Tamás, 299—300. *dohan*.
duhăni (a): a fuma. *Dohányozni*. Tamásnál, mint előbb.
făgădău: circiumă. *Fogadó*. Tamás, 318—319.
florinți: fiorini monedă de argint. *Florint*, *forint*. Tamás 356—357. *forint*.
font: funt, livră. *Font* (súlymérték). Tamás, 354—355.
golumb: porumbel. *Galamb*. Tamás, 388.
golumbea: porumbiță. *Galambocska*. Tamásnál, mint előbb.
grosiță: mică monedă de argint. *Garas*(ocska, kis értékű váltópénz). Tamás, 373. *Găraș*.
haznă: folos, la ce bun. *Haszon*. Tamás, 406—407. *hasnă*.
hărpăi: a sorbi cu zgomot. *Hörpölni*. Tamás, 424—425. *herbelui*.
hîșăi: a alunga păsările. *Hessegetni*. Tamás, 12.
hotnogiul: locotenent. *Hadnagy*. Tamás, 445.
islogi: fluturi de podoabă. *Islóg*(ok, flitterek). Tamás, 464—465.
lepedeu: cearceaf, prostire. *Lepedő*. Tamás, 497—498.
mintie: manta. *Mente*. Tamás, 588. *mentie*.
naramze: portocale. *Narancs*. Vö. Tamás, 562. *naranci*.
nărânzii: roșioare portocalii. *Narancspiros*. Tamásnál hiányzik.
obășterul: colonelul. *Óbester*. Tamás, 572.
obloc: fereastră. *Ablak*. Tamás, 572—573.
palincă: vinars, rachiu. *Pálinka*. Tamás, 587—588.
patrîntaș: cartușieră. *Patrontáska*. Tamás, 641. *potrîntașca*.
petac: pitac, monedă de aramă austriacă, gologan. *Peták* (régí aprópénz). Tamás, 608—609.
pogace: azimnă de grâu, coaptă în spuza din vatră. *Pogácsa*. Tamás, 628—629.
porție: bir, dare, impozit. *Porció* (adórészlet). Tamás, 635—636.
prefont: piine neagră. *Prófont*, *prófont* (katonakenyér). Tamás, 644. *profont*.
puzderii: partea lemnoasă a cînepei ce cade jos, cînd se melită. (Kender)pozdorja. Tamásnál hiányzik.
răgute: recruți. *Regruta*. Tamás, 658.
rît: livadă. *Rét*. Tamás, 671—672.
rosmalin: rosmarin. *Rozmarin(g)*, *rozmarin(t)*. Tamás, 675—676. *rozmarin*.
rosolia: rachiu dulce. *Rozsólis* (fűszerekkel ízesített édes szeszes ital). Tamás, 672—673.
ruja și ruje, *rugia*: trandafir. *Rózsa*. Tamás, 677—679.
rută: plantă aromatică și cu însușiri medicale. *Ruta*(fű). Tamás, 679.
sămile: socotelile. *Szám(ok)*. Tamás, 692—693.
șfirtai, -ie: sfert-uri. *Fertály* (negyed). Tamás, 320—321. *șfirtăi*.
sicrinie: scrinuri (?). *Szekrény*. Tamás, 695—696. *sicriu*.
șarg: „roș cu alb” (glosa lui Eminescu). *Sárga*. Tamás, 720—721. *sargă*.
șinor, -oare: șnur-uri, șiret. *Zsinór*. Tamás, 729—730.
șuștar: doniță pentru smuls lapte (glosar Miron Pompiliu). *Sajtár*. Tamásnál hiányzik.
tău: baltă, mocirlă. *Tó*. Tamás, 775—776.

telechiiu: ogor, „grădină cu arbori roditori în dosul casei” (glosar Miron Pompiliu). *Telek* Tamás, 780.

tioc: cutie de lemn turtită în care se ține apă, lapte. *Tok*. Tamás, 794—795. *toc*.

tulepan: lelea. *Tulipán*: Tamás, 805. *tulipan*.

țidulă: hîrtie, bilete oficiale, act. *Cédula*. Tamás, 815—816.

zob: ovăz. *Zab*. Tamás, 869.

Perpessicius a kritikai kiadásban a szómutató elé írt kis tájékoztatóját a következő mondattal fejezte be: „A többi fejezethez hasonlóan jelen szómutató kiegészítését és véglegesítését is e kötet második kiadására tartogatjuk.” Remélni merem, hogy fenti szójegyzékemmel egy leendő második kiadás kiegészítéséhez és véglegesítéséhez valamelyest magam is hozzájárulhatok.